

Ihesaren fantasia

Azkenaldiko euskal nobela eta indarkeria politikoa

Ibon Egaña

Literatur kritikaria eta UPV/EHUko Hizkuntzaren eta Literaturaren Didaktika saileko irakaslea

Badira hamar urte Udako Euskal Unibertsitatean 'Euskal gatazka euskal literaturan' goiburupeko ikastaroa antolatu genuela. 2005 honezkero urrun hartan lehenago ere izandako eztabaidak indar berria hartua zuen eta ozen entzuten ziren ordurako berriak ez ziren galderak: heldu ote dion euskarazko literaturak gatazka eta indarkeria politikoaren auziari eta idatzi dutenean nola irudikatu duten euskal idazleek ETAre eta estatuaren indarkeria.

Hamar urte beranduago, ez dirudi lehen galderak pertinentzia handirik duenik asmo ideologiko jakinetik ez bada,¹ 2000ko urteetatik hona atertu gabe eman baitira argitara gatazka politiko eta armatua hizpide duten literatur lanak. Era berean, ugalduz joan dira auziaren inguruko ikerketa eta irakurketa kritikoak ere, akaso, eztabaida polemikaren esparrutik harantzago heldu den seinale.² Bigarren galderari heldu eta 2000ko urteetatik gaur arte argitaratutako euskal nobelek auziari nondik eta nola heldu dioten aztertzeo ekarpena nahi luke izan, beraz, artikulua honek.

Argitaratu ez ezik, azken urteetan instituzio literarioek aintzat hartu, saritu eta kanonizatu ere egin dituzte gatazka hizpide duten eleberri eta ipuin-liburuak (Jokin Muñoz, Ramon

Saizarbitoria eta Harkaitz Canoren lanak, besteren artean), eta indarberritu egin dira 1990eko hamarkadan finkatutako euskal narratiba kanonikoaren habeak, zeinak *Hamaika pauso* (1995) eta *Gizona bere bakardadean* (1993) eleberriak baititu ikur: nazioaren irudikapen errealista maskulinoak jarraitzen du euskal literaturaren erdigunean eta gatazkaren inguruko narrazioa da irudikapen nazional horretarako bitarteko usue-na, alegoriak edo iruditeria fantastikoek behiala izandako lekua betez. Kanon horrek, gainera, izaera dinamikoa, eragilea du, zeren, indarkeria politikoaz klabe errealistan jarduten duten obrak literatura legitimo, jaso eta kalitatekoarekin identifikatzeak (beste literatura-joera batzuei legitimitate txikiagoa aitortuz: ni-aren literaturari, fantasiari, genero-eleberriei...) literatura horren ugaltzea ekarri duela pentsatzeak arrazoizkoa dirudi. 1990eko hamarraldiak euskal idazle ugari bestelako generoetatik nobela errealistara erakarri zituen gisan, akaso XXI. mende hasierak gatazkara erakarri ditu bestelako estetikak eta tematiketan trebatutako idazleak.

Fikzioa, errealitatea eta memoria

Gatazkari heldu dioten liburuak ugaltzean izan du, jakina, eraginik 2011n ETak bere jarduera armatua behin betiko amaitzeko erabakia hartu izanak. Erabakiak zabalduetako aro berriak, gainera, gatazkari buruzko literaturaren harreran eta jendarteratzean ere arrastorik utzi duela ezin ukatuzkoa da. Besteak beste, borroka armatua amaitu ostean frankismo osteko 30 urteetako indarkeria politikoaren inguruko *errelatu* edo *kontakizunaren* auzia bihurtu da eragile politikoen artean eztabaidagai eta diskurtsoaren esparrura lerratu da lehia politikoaren parte bat. ETaren eta estatuaren indarkeriaren kontakizuna *egia* edo *historiaren* parametroetan barik *kontakizunarenean* kokatu izanak euskal literaturari esparru literario hutsa gainditzen duen lekua aitortzen diola dirudi, historia narraziotzat hartzeak fikzioa eta errealitatea elkarrengana hurbiltzen baititu ezinbestean. Ramon

Saizarbitoriak, *Martutene* (2012) obragatik Euskadi Saria jasotzean, obraren harreran izandako nolabaiteko kontsentsua errelatuaren inguruko kontsentsurako urrats gisa interpretatu izanak ematen du lausotze horren berri.³ Halaber, *Twist* (2011) argitaratu ostean Harkaitz Canok Joxi Zabala zenaren arreba Piliberekin egindako jendaurreko ekitaldiek edo Carmen Gisasolak, *Nanclares bidearen* ikur, *Gaur zortzi* (2012) nobela Aintzane Ezenaroren laguntzaz aurkeztu izanak iradokitzen dute gatazkaren inguruko literaturak eta bere harrerak esparru literariotik harantzago ere posizio-hartzea badakartela. Azken urteetako fikziozko narrazioek historia hurbilaren kontakizunarengatik lehia politikoan lekuri badute, beraz, leku hori bigarren mailakoa izan arren.

Era berean, indarkeria politikoarekin lotutako historia garikideko zenbait une eta gertakari erreal fikziorako abiapuntutzat hartu dituzte idazle euskaldunek, hainbatetan gertaera bereziki traumatikoak eta imajinario eta memoria kolektiboan lekuri badutenak nobelara eramanez. Canoren *Twist* dateke adibiderik argiena, Lasa eta Zabalaren tortura eta hilketak baitaude eleberriaren abiapuntuan, baina, 2015ean argitaratutako Katixa Agirreren *Atertu arte itxaron* nobelak ere, esaterako, Madrilgo 2004ko martxoaren 11ko atentatuak

Azken urteetako fikziozko narrazioek historia hurbilaren kontakizunarengatik lehia politikoan lekuri badute, bigarren mailakoa izan arren

edo Gasteizko 1976ko martxoaren 3ko gertaerak fikziozko daramatza, bigarren plano batean. Ez dira, jakina, bakarrik: Xabier Montoiaren *Denboraren izerdia* (2003) eta *Azken afaria* (2013) edo Jokin Muñozen *Antzararen bidea* (2007) fikzioaren eta errealtatearen arteko permeabilitate horren adibide dira. Memoria partekatutako gertaera traumatikoetatik fikzioa sortzerakoan, sortzaileek euskal irakurleen memorian iltzatutako gertakari dei giten dietela dirudi, eta gertakari jakinen aipuak

berak sortzen duen zirraratik abiatu direla fikzioa egiteko. Ikusteke dago Gerra Zibilaren inguruko literaturan eta artean Gernikak memoria partekatu baten sinbolo izatea erdietsi duen gisan, euskal literaturak gatazkaren ondoriozko gertaera traumatiko zenbait (eman dezagun, Lasa eta Zabala-ren hilketak) sinbolo eta memoria partekatu bihurtzerakoan zeresanik ote duen.

Errealismoaren exijentzia

Gatazkaren inguruko idazketa eta literatura errealista binomio banaezin gisa aurkeztu dira azken hamarkadetan, eta gatazkaren irudikapenaren inguruko eztabaidak errealismoarena berpiztu du. Ur Apalategik aztertu duenez,⁴ 1980ko urteetan euskal literaturak nobela behar zuelako iritzia nobela errealistaren exijentziarekin estu lotua zen eta, orobat, nobela errealistak euskal errealitate soziopolitikoaren irudikatu beharrarekin. Bestela esanda, euskal letren inguruko diskurtso kritikoak zera eskatzen zuen: euskal literaturak nobela behar zuen, nobelak errealista behar zuen, eta nobela errealistak gatazka politikoa hartu behar zuen hizpide. Eskakizun horiek 1990eko hamarkadaren bigarren erdian ase zituen hein batean euskal nobelagintzak (Atxaga, Saizarbitoria edo Urretabizkaiaren lanak tarteko), baina hala ere gatazkari behar beste heldu ez diolako usteak XXI. mende hasieran ere iraun du.

Estetika errealistaren exijentziaren eta errealismoari uko egiten dioten idazleen arteko talka, beraz, ezinbestean kokatu behar da termino ideologikoetan. Eskematikoki esanda, ETaren eta abertzaletasunaren kritika fikzio errealistaren eskutik etorri da batez ere; aitzitik, nazio-borroka indartu nahi lukeen diskurtsoa parametro errealistetatik kanpo kokatu da, baita nobelatik kanpo ere. Borroka armatuaren subjektuarekiko enpatikoa eta nazio eraikuntzaren aldekoa den fikzio errealistak (eman dezagun, Txillardegiren *Exkixu* [1988], edo Karlos Gorrindoren *Ni naizen hori* [1992]) ez du lortu beste idazle errealista batzuek lortutako onepenik,

besteren artean ideologia fikzioaren gainetik jarri izana leporatu baitzaio. Postula liteke errealismoak ezinbestean dakarren razionaltasuna, izaera analitiko eta deseraikitzailea nekez ezkontzen dela iraultzari eta nazio-eraikuntzari ekarpena egin nahi dion literaturarekin.

Aitzitik, esparru politikoan nazioa eraikitzea xede duen literaturak alegoriara, sinboloak sortzera, makrometaforak elikatzea edo historiara jo du, hein horretan, indarkeria politikoaren irudikapen errealistari uko eginez. Bestalde, biolentzia erreal, behagarria barik (biolentzia *subjektiboa*, Žižek-en terminoetan), Euskal Herriarekiko indarkeria eta dominazio sinboliko eta politikoa (*biolentzia objektiboa*) errepresentatzeko ez dirudi errealismoa baliagarria denik. Hortaz, nazioarekiko biolentzia sinbolikoari aurre egin eta borrokaren subjektu den literatura nekez egin daiteke nobela errealistaren parametroetan, utopiaren formulazioak bestelako diskurtso-motak eskatzen baititu.

Kartzela eta erbestea izan dira, horren aurrean, literatura-eraman diren gatazkaren esperientziak, eskuarki nobela errealistaren formarik hartu gabe. Poesia izan du, izan ere, espresibide nagusi kartzelako literaturak, Joseba Sarrionandiaren *Kartzelako poemak* (1992) ikur duen tradizio oparobat, baina baita testigantza eta saiakera ere (Jokin Urainen lanak, Mikel Antzaren *Ospitalekoak* [2010]). Esperientzia pertsonalaz harantzago, dena den, kartzela nazioaren metafora nagusietakoa da, 'preso' dagoen herriaren metafora. Koldo Izagirrereren *Agirre zaharraren kartzelaldi berriak* (1999) eleberriak, adibidez, logika kartesiarrak iraultzen ditu karteletara atera ordez borondatez sartu egiten den Metxa Agirrereren ibileren bidez. Kartzelan ez egotearen erruak bizi duen pertsonaiak harako sartualdiekin 'kanpoan' dagoen herria eta kartzelakoa bakarrean biltzen ditu, errealismoari ihes egin eta subjektu zapaldua sinbolizatzen duen antiheroia sortuz.

Erbestea eta deserria, kartzela bezala, idazleek literatura-eraman lehen pertsonan eraman duten bizi-esperientzia

ez ezik (hara hor autobiografiatik baduten Lander Garroren *Gerra txikia* [2014] edo Mikel Antzaren *Atzerri* [2012], berrienak aipatzearen), nazioaren irudikapenerako sinbolo emankorrenetakoa ere izan da azken urteetako literaturan. Estatuaren errepresioaren adierazpen gisa irakurri da erbeste, baina baita nazioaren metafora gisa ere: bertan egonik 'erbestean' dagoen subjektuaren irudikapenak 'beste' aberri baten utopiaren beharra espresatzen du. Joseba Sarrionandiak, poesia eta testu laburretan ertz ugaritatik erbesteaz jar-

2000tik aurrera
ugalduz joan den
gatazkaren inguruko
nobelagintzan fokua
gudaritik biktimara
joan dela dirudi,
salbuespenak
badiren arren

dun ondoren, 2001ean argitaratutako *Lagun izoztua* eleberrian indar berriz heldu zion gaiari. Eider Rodriguezek proposatutako irakurketari jarraituz, itsas iruditeriaz eta espazio imajinarioez baliatzen da Sarrionandia gatazkaren inguruko irakurketa alegorikoa egiteko.⁵ Alegoriaren esparruan kokatu behar dugu, orobat, Joxe Austin Arrietaren *Terra sigillata* (2008) ere, zeinak

urpeko mundua eta urpekariak hartzen dituen metafora gisa isilarazitako ahotsen esperientzia eta ahotsak nobelara ekartzeko. Metafora eta alegoria, finean, errealismoa ez bezala, borrokaren subjektu kolektiboa eta utopia irudikatzeko bi-tartekoak dira.

Nobela errealista: gudaritik biktimara?

1976an plazaratutako *Ehun metro*-n komando bateko kidea-ren azken metroak hartu zituen kontagai Saizarbitoriak, eta 1990eko urteetan ugaldutako nobela errealistak ere etakideengan ezarri zuen fokua, sarritan beste pertsonaia batek ispilu-lana egiten ziela, militanteen motibazioak, kezka eta bizipenak aletzeko. Bernardo Atxagaren *Gizona bere bakardadean* (1993) eta *Zeru horiek* (1995) zein Ramon

Saizarbitoriaren *Hamaika pauso* (1995) nobelak borroka armatuaren subjektura eginiko hurbilketak dira, eta orobat Arantxa Urretabizkaiaren *Koaderno gorria* (1998), non militantzia politikoagatik seme-alabengandik urrundu duten amaren ahotsa entzuten den.

Aitzitik, 2000ko urteetatik aurrera ugalduz joan den gatazkaren inguruko nobelagintzan fokua gudaritik biktimara aldatuz joan dela dirudi, salbuespenak badiren arren; hots, indarkeria politikoaren ondorioak zentzu zabalean jasaten dituzten pertsonaiak dira maiz nobeletako protagonistak. Eleberri horiek irudikatutako biktimak, gainera, ez dira indarkeriaren biktima zuzenak sarri, ezpada indarkeria-ekintza horien lekukoak, biktimen senideak, biolentziaren zipriztinak jasotzen dituztenak. Anjel Lertxundiren *Zorion perfektua* (2002) adierazgarria da, alde horretatik, droga-trafikatzaile baten hilketaren lekuko izandako neskato gaztearen trauma baitu kontagai. Esparru literarioaren eta gizarte-esparruaren artean homologia zuzena egiterik ez badago ere, badirudi, azken urteetako nobelagintzari erreparatuta, euskal subjektua hein batean ETArekiko identifikaziotik (identifikazio positibo nahiz negatibotik) urrunduz joan dela, eta ez duela bilatu borroka armatuaren motibazioak arakatzerik, ezpada indarkeria horrek sortutako ondorio askotarikoak irudikatzea.

Era berean, eleberri askotan gatazka politikoaren gaia bigarren edo hirugarren mailako plano narratiboan kokatu da, baita gatazkari buruzko literatur lan kanonikotzat hartu diren *Martutene* bezalako lanetan ere. Auziarekiko distantzia narratiboa hartzeko bitartekoa izan liteke indarkeria politikoa bigarren planoan irudikatzea, baina, paradoxikoa badirudi ere, esango nuke indarkeria politikoaz gehien idatzi den garaian literatura euskaldunaren parte batek bere burua gatazka horretatik kanpo kokatzeko nahia (fantasia?) ere adierazten duela, ez eragileen ez biktima zuzenen aldean ez kokatzekoa, iradokiz euskal subjektua ere hein batean gatazka horren erdigunetik kanpora desplazatu dela, nahiz eta ondorioek etengabe zipriztintzen duten. Hala interpreta liteke euskal

gatazka paisaia gisa, hondo gisa agertzea hainbat kontakizunetan. Areago, galde liteke zenbait eleberritan (*Martutene*-n, esaterako) borroka armatua ez ote den 'gu'-aren adierazpen izatetik 'beste'-aren irudikapen izateko urratsa egin, hots, zenbateraino ETAk eta borroka armatuak ez duten euskal literaturaren 'Beste'-aren funtzioa betetzen, zeinarekiko oposizioan subjektu euskaldun burgesak, demokraziak bezala, bere burua legitimatzen duen.

Izan ere, Joseba Zulaikak *ETAren hautsa* (2006) lanean proposatutako hipotesia, alegia, estatu zapaltzailea indarkeria iraultzailea justifikatuko lukeen Beste gisa desagertu egin dela, bere egin dute euskal nobela ugarik (Muñozen, Lertxundiren edo Saizarbitoriaren lanek, esaterako), eta, hala, ETAren indarkeria bere biluztasunean irudikatzen da. *Antzararen bidea*, *Martutene*, *Gaur zortzi* edo Anjel Lertxundiren *Etxeko hautsa* (2011) nobeletan aurrez aurre paratzen dena ez da ETA eta estatuaren arteko talka, ezpada ETAren indarkeriaren eta gatazkarekiko kezkarik ez duen XXI. mendeko euskal gizarte hedonistaren arteko kontrastea. Talka horrek zentzugabe eta anakroniko ikusarazten du ETAren jarduna, ezinbestez.

Horrekin batera, indarkeriaren irudikapen literarioak borroka armatua eta indarkeria esparru politikotik *kulturara* desplazatu dituela dirudi. Alegia, ETAren indarkeria edo kale borroka, gertaera politiko barik, kultura, giro eta esparru sozial jakin baten ondoriozko adierazpen gisa irudikatzen dira. Hein batean, beraz, biolentziaren kausa politiko absentearen eta haren ondorioen arteko desfasea irudikatzen jo du euskal narratibak, kausalitatearen narratiorik garatu gabe. Hala, altxamendu frankistaren ostean gertatutako krimenak eta ETArenak 'indarkeriaren' adierazpen gisa irakurtzeko aukera iradokitzen da *Antzararen bidea*-n, eta Euskal Herriko biolentzia politikoa mundu mailako indarkeria eta gerra-ekintza krudelenekin ondoz ondo irakurtzeko proposamena egiten du Unai Elorriagaren *Iazko hezurrak* (2014) lanak, indarkeriaren errelatu globala osatu nahirik.

‘Gure’ biktimak

Indarkeria politikoaren irudikapena biktimen ikuspegitik egiten duen nobelagintzan, askotarikoak dira biktimak. Estatuaren eta talde parapolizialenak dira horietako batzuk (*Twist*, *Azken afaria*). ETA-ren indarkeriak eragindako sufrimendua adierazterakoan, aldiz, soziologikoki irakurle euskaldunarengandik hurbil leudekeen biktimengan jarri du arreta euskal literaturak (hildako komandokideengan, esaterako), horiekiko enpatiaz ETArekin indarkeriak euskaldunei dakarkien kaltea adierazi nahi balitz bezala. Haatik,

ETArekin osteko garaian, kontsentsua lortu nahi duen literatura euskaldunak ETArekin zein estatuaren biktimak irudikatzea ezinbesteko duela pentsatzeko arrazoiak badira

ETArekin indarkeriak eragindako bestelako biktimek, euskal irakurleen soziologiatik urrunagokoek, maiz bigarren mailako pertsonaien lekua dute eta, sarritan, biktima izan diren etakideen erruduntasuna ilustratzen dute. Esaterako, *Twist*-en, bahitu ostean tiroz hiltzen duten enpresaburuaren istorioa Lazkano, Soto eta Zeberioaren inozentzia konplexuagotzeko asmoari zor zaiola dirudi, eta baita, indarkeriaren errelatua osatu nahirik, ‘beste’ alderdia nobelan txertatzeko borondateari ere. ETArekin osteko garaian, izan ere, kontsentsua lortu nahi duen literatura euskaldunak ETArekin zein estatuaren biktimak irudikatzea ezinbesteko duela pentsatzeko arrazoiak badira azken urteetako narratibari begira. Orobat, *Antzararen bidea*-n, zinegotzi sozialista bat hil izanaren balizko errudun egiten da hildako etakidea, horrek semea galdu duen amari (eta beraz, irakurleari) harkikiko urruntasuna sorrarazteraino.

Zenbait nobelak, bestalde, ustezko enpatia falta hori esplizituki salatzen jo dute. *Martutene*-n, kasurako, Juliaren go-goeten bidez zuzenean egiten zaio erreferentzia hurbiltasun

faltari, eta eleberriak berak hutsune horri erantzun nahi diola dirudi, ETAk hildako militar baten alaba, Teresa Hoyos, bigarren mailako pertsonaia eginez. Antzeko istorioa nobelaren barruko fikzio forman ematen du Martinek, *Bihotzean min dut* izenburupean, ETA salatzen duen eta bere biktimei elkartasuna adierazten dien euskal literaturaren apokrifiko fikzioan sortuz. Saizarbitoriarenean, ETAk hildako biktimekiko subjektu euskaldunak lukeen zorra eta erruduntasuna pertsonaiek eginiko hurbilketa-ahaleginen bidez konpontzen da; aitzitik, konpondu gabeko erruduntasun horrexek neurrosira eta ikaskide ohiak hiltzera darama Uxue Apaolazaren *Mea culpa* (2011) nobelako Lur protagonista.

Aitaren herentzia eta ihesaren fantasia

Gatazka politikoaren eta indarkeriaren irudikapenak familia barruko gatazken forma hartu du azken urteotako nobela ugaritan. Alde batetik, fokua esfera publikoan jarri ordez eremu pribatura daramate horrela eleberriek, indarkeriak familia barruko esparru intimo eta pribatua nola mikazten, garrazten duen irudikatzeke; baina, bestetik, familia barruko harremanen kontakizunak badu dimentsio politiko argia ere, horren bidez gatazka politikoaren belaunaldiz belaunaldiko transmisioa hartu dute-eta nobelok hizpide. Zehatzago esanda, batzuetan Gerra Zibiletik, bestetan frankismotik edo 1980ko hamarkadatik aitarengandik jasotako herentzia politikoaren transmisioa (ETAren indarkeriaren forma hartzen duena) eten egiten da Atxaga edo Saizarbitoriaren nobeletan, besteak beste.

Atxagaren *Soinujolearen semea* eleberrian, gurasoengandiko herentzia politikoak lotzen ditu Gerra Zibila eta ETA. Nobelaren azken atalak 1936ko altxamenduaren ostean Obaban fusilatutakoen berri jakin ondoren, Davidek, herriko soinujolearen semeak, 1970eko hamarkadan ETAn sartzea erabakitzen dueneko kontakizun bat du. Ordea, erbestean komandokideekin dagoela, militantzia politikoa utzi eta bere

kideak traizionatzea erabakitzen du. Traizioaren ondotik Estatu Batuetan, Stoneham-eko arrantxoan emango ditu azken urteak. Borrokara eraman zuen gurasoen herentziari traizio egiten dio, beraz, pertsonaiak, nazioa utzi eta AEBetan kokatuz, 'paradisu' gisa deskribatzen den Stoneham globalean.

Martutene-n, orobat, familia barruko transmisioaren parametroetan kokatzen da gatazka. Juliaren seme Zigorrek herentzian jaso ditu aita etakidearen gerra-izena eta baita aitona abertzalearen gerrako kontakizunak ere. Nazioaren subjektua aitona-aita-semea transmisioan ardatzen da, emakumeei transmisio horren gordailu funtzioa esleituz; *Martutene*-n, ostera, eten egiten du Juliak transmisioa, Zigorren aitak hil aurretik semearentzat idatzitako gutuna hari ez ematea erabakita. Horren ordez, semeari Ameriketara goleta batean joateko gonbidapena ematen dio opari, sinbolismo argiko keinua eginez. Herentzia ideologikoaren ordez, bidaia, aisialdia, ihesa, Atlantikoaz bestaldera. Nobela berean, Pilar eta Abaituaren seme Loiola AEBetara eta Harriren alaba Ingalaterrara eraman dituzte gurasoek ikastera, Euskal Herriko gatazkatik urruntzeko asmoz. AEBek eta Ingalaterrak ordezkatzen duten mundu globala aurkezten da, beraz, nazioaren alternatiba gisa. Erabakimena, bestalde, gurasoengan dago; izan ere, Saizarbitoriaren nobelan, beste hainbatetan bezala, borroka armatua ez da termino politikoetan erabaki litekeen afera, seme-alabak haren aurrean babestu beharreko kultura edo arrisku bat baizik.

Juanjo Olasagarreren *T. Tragediaren poza* (2008) nobelan, orobat, Terese bere aitaren 1970etako iragan militantea eta ustez eginiko hilketaren herentzia patu gisa jasotzen duen subjektua da. Herentzia nazionalistatiko ihesa, nobela horretan, geografikoagoa bainoago katarsiaren bidezkoa da; tragediaren antzezpina, histrionismoa, hedonismoa, patu horri azken puntua jartzeko bitarteko bilakatzen dira. Baina euskal nobelagintzak naziotik ihes egitea eta herentziari uko egitea desio gisa adierazten badu ere, hein batean eten hori fantasia dela ere kontziente da, eta badira aitaren

herentziari ihes egin ezina espresatzen duten kontakizunak ere. Katixa Agirreren *Atertu arte itxaron* nobelan, esaterako, Ulia protagonistak Gustavo mutil-lagunari Euskal Herri turistikoa erakusteko abiatutako bidaian, kartzelan dagoen aitaren oihartzunak tartekatzen dira albisteen bidez, bikotea protagonista duen *road movie*-ari bikote-bidaia mendebalder estandarra izatea eragotziz.

Herentzia ideologikoari uko egiteak gurasoekiko etena dakarren bezala, ideologiaren euskarri den kolektibotik kanporatua izatea ere badakar. Hala, banakoaren eta kolektiboaren arteko talka eta apurketa traumatikoak zenbait nobelaren erdigunean daude. Uxue Apaolazaren *Mea culpa* nobelak ezker abertzaleko kide izanik ETAREN indarkeriaren eta harreko ezker abertzaleak duen konplizitatearen aurkako jarrerak bere kolektiboarekiko haustura traumatikora daraman

Banakoaren eta kolektiboaren arteko talka eta apurketa traumatikoak ere zenbait nobelaren erdigunean daude

neska gaztea du protagonista. Lurrengan gorpuzten den subjektu post-traumatikoak berak zuzenean egin ez dituen ekin-tzen eta hilketen errudun jotzen du bere burua eta apurketaren ondoko neurosi-egoeran. Juanjo Olasagarreren *Ezinezko male-tak* (2004) nobelak, orobat, ezker abertzalearen inguruan batutako

lagun-taldearen eta Bazter protagonistaren arteko gatazka irudikatzen du, naziotasunaren eta gay identitatearen arteko gatazka gisa irudikatu ere. Pertsonaiak ihesaren bidea hautatzen du hemen ere, Londresko deserria, nazio-borrokatik kanpoko esparrua.

Egoera politikoarekin nazkaturik, Euskal Herritik ihes egi-tea erabakitzen duten protagonista bana dute, orobat, Iban Zalduaren *Euskaldun guztion aberria* (2008) eta Mikel Hernandez Abaituaren *Ohe bat ozeanoaren erdian* (2001) eleberriek. Bietan ere, ordea, ihesa eta atzerria Euskal Herriaz, bertako iraganaz eta orainaz hausnartzeko aukera bihurtzen da.

Saturnoren seme-alabak

Jokin Muñozen *Antzararen bidea*, Xabier Montoiaren *Azken afaria* eta Carmen Gisasolaren *Gaur zortzi* nobelek, haatik, bestelako ikuspuntu batetik lotzen dituzte indarkeria politikoa eta familia: gatazkaren ondorioz semea edo alaba galdu duten gurasoen ikuspegitik, alegia. Muñozen nobelan lehergailu bat manipulatzeko ari zela hildako semearen ama, Lisa, da protagonistetako bat, eta Gisasolaren nobelak antzeko istorioa du kontagai: zeraman lehergailua zartatuta hildako alabaren amaren gutun formako gogoeta. Bi eleberrietan, baina, gurasoak ez dira ideologiaren transmisio-lana egiten dutenak (aitarik ez dute ezagutzen seme-alaba horiek eta ez dira haren ideologiaren oinordeko), eta gatazka politikotik at kokatzen dute beren burua; aitzitik, semearen eta alabaren heriotzak haien militantzia jartzeko agerian, eta baita beren seme-alaba hilekiko distantzia areagotu ere, haien erabakiak ulertzen ez dituzten neurrian. Nobela horietan seme eta alabaren engaia-mendua ez da familiako herentziaren ondorio, ezpada 'giro' eta 'kultura' baten emaitza. «Gazteria biolentziaren kulturaren hezi izan da gurean», irakurtzen da *Gaur zortzi*-n. «Eta nork hostia bidali zuen nire semea Orioko taberna hartara?», galdetzen du Lisak *Antzararen bidea*-n. Bietan ere kontrastea handia da gizartearen bizimodu arrunt, hedonistaren eta beren seme-alaben patu tragikoaren artean. Pertsonaia horiek ETAREN indarkeriaren biktima gisa aurkeztuz, nolabait Saturnoren mitoa berridazten dela dirudi, alegia, bere seme-alabak jaten dituen munstro gisa irudikatzen dela ETA.

Montoiaren *Azken afaria* hein batean Muñozen eleberriaren iruntzia da, bestelako posizio ideologikotik egina. Kale borrokatik akusazioen ondoren ertzainek atxilotu, torturatu, espetxeratu eta azkenean hildako Eneko Goñiren istorioa kontatzen du eleberriak, oraingoan ere fokua gurasoengan, batez ere aitarengan, jarrita. Estatuaren errepresioaren gordintasuna gazteak ustez egindako delituaren eta jasotako ondorioen arteko desfasearen bidez irudikatzen da, estatuaren aparatu

polizial eta judizialak zein kartzelak pertsonaia suntsitzen baitute. Euskal nobelagintza gehienez estatuaren Beste nagusi gisa desagertu denean, Montoiak haren aparatuen indarkeria bere gordinen jartzen du bistan. Orobat, Eneko Goñiren gurasoen bidez, bere burua indarkeria politikotik urrun ikusi nahi lukeen subjektu abertzalea, EAJren ingurukoa, interpelatzeko du Montoiak, guraso horiek nahitaez politizatzen baitira semeak jasotako errepresioaren ondorioz.

Idazketaren gatazka

Gatazkari buruzko literatura polemika- eta gatazka-iturri izan da luzaroan, eta, horregatik beharbada, indarkeria politikoa hizpide duten nobela ugaritan idazketaren ekintza bera esplizitu egitera jo dute euskal idazleek, metafikziora, alegia. Aurkitutako eskuizkribuaren eta nobelaren barruko nobelaren teknikak idazlea kontatutako narratibatik urruntzeko eta errealitatearekiko distantzia markatzeko eta aldi berean kontakizuna sinesgarri egiteko bitartekoa dirudi *Mea culpa*-n. Norabide bakarreko gutun-forman garatutako eleberriak, bestalde (*Etxeko hautsa*, *Gaur zortzi*), bigarren pertsonako hartzailea interpelatzeko bidea dira idazlearentzat (narratzailearen aita Lertxundirenean; ETA, Gisasolarenean).

Idazletza, literatura eta hark errealitatearekiko duen funtzioaren inguruko kezka Mikel Antzaren *Atzerri* eta Harkaitz Canoren *Twist* nobelen epizentroan daude, azkenik. Literatur tradizio oparo batek letra-gizona eta ekintza-gizona parez pare jarri baditu (baita euskal nobelan ere), *Atzerri*-n bi identitate horiek pertsona berean batzen dira, Mikel Antzaren ni-an. Eleberri autobiografiko horretan, Antza erbestera joan eta ETAn militarrean erabakitzean, idazteari ez ezik idazle izateari uko egin behar dion egoera da hausnarketa-iturri. Gatazka, beraz, idazlearen eta etakidearen rol sozial eta identitateen artean planteatzen da eleberrian. *Twist*-en ere militantearena eta idazlearena, bi nortasunak batzen dira Diego Lazkano zein Xabier Soto pertsonaiengan. Harkaitz Canok, eleberria egiteko

Lasa eta Zabalaren kasuan oinarritu baitzen, literaturak eta idazleek besteren mina, gatazkaren min erreala ‘lapurtu’ eta hura literatura-gai bihurtzeko luketen zilegitasunaz galdera plazaratzen duela dirudi Lazkano pertsonaiaren bidez, zeinak Sotoren idatziak lapurtu eta horiekin nobelagile bihurtu den.

Ihesa amets

Finean, beraz, batzuetan besterena nahi litzatekeen ‘gure’ mina islatzera jo du nagusiki euskal nobelak azken urteetan. Euskal irakurlearengandik hurbileko biktima askotarikoak protagonista dituen literatura da azken hamarkadetakoa, gatazkaren erdigunean kokatu ez arren jasotako herentziatik askatu eta ihes egin nahi lukeena, baina nola egin asmatu ezin eta ihes hori fantasia gisa bizi duena. 🌿

Oharrak

1. Gabilondorekin bat gatoz zera dioenean: «Eztabaida ez da *baden* ala ez den, baizik eta Gatazkak dagoeneko sortu duen bortizkeriaren subjektu traumatizatua euskal literaturak *nola* adierazi duen» (Joseba Gabilondo [2013]: *New York-Martutene. Euskal postnazionalismoaren utopiaz eta globalizazio neoliberalaren krisiaz*, Bilbo, EHU).
2. Ikus, besteak beste, Mikel Sotok apailatutako *Haginetako mina* (Txalaparta, 2008) eta Mikel Ayerbek editatutako *Our Wars. Short Fiction on Basque Conflicts* (Center for Basque Studies, University of Nevada, Reno, 2012) antologiak. Kritika-lanen artean, ikus: Ibon Egaña eta Edu Zelaieta (argk.) (2006): *Maldetan sagarrak. Euskal gatazka euskal literaturan*, Bilbo, UEU; Asier Barandiaran (2011): *Gatazka Nafarroako euskal literaturan*, Bilbo, EHU; Amaia Serrano eta Jon Kortazar (argk.) (2012): *Gatazken lorratzak*, Donostia, Utriusque Vasconiae.
3. Ik. Iratxe Retolaza: ‘Harrera ona (I)’, *Berria*, 2013-12-07.
4. Ur Apalategi (2001): ‘Errealismoaren eraberritzea eta kokapena 90eko hamarkadako euskal literaturan’, in Kirmen Uribe (arg.): *Azken aldiko euskal narratiba. Sortzaileak eta irakurleak*, Bilbo, UEU, 41-56.
5. Eider Rodriguez (2014): *Itsasoa da bide bakarra. Sarrionandia irakurriz*, Donostia, Utriusque Vasconiae.